

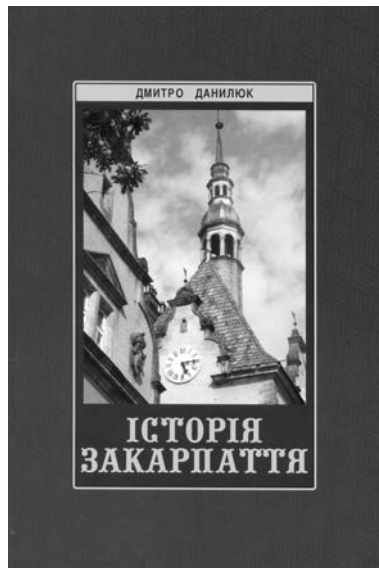
Закарпаття очима знаного історіографа та краєзнавця

Рец. на: Данилюк Дмитро. *Історія Закарпаття: навч. посібн.* /Д.Д. Данилюк. – Ужгород: Подяка, 2013. 304 с.

Однією з тенденцій розвитку новітньої української історіографії є збільшення питомої ваги історико-краєзнавчих досліджень, підвищення їх ролі як у примноженні знань з історії областей, міст, сіл, так і в збереженні та поширенні національної пам'яті. Свідченням цієї тенденції може слугувати недавня поява книги знаного українського історіографа, доктора історичних наук, Почесного професора Ужгородського національного університету Дмитра Данилюка. Це вже не перша історико-краєзнавча праця вченого. Свого часу була оприлюднена його книга «Історія Закарпаття в біографіях і портретах»¹, яка впродовж п'ятнадцяти років слугує навчальним посібником для студентів і учителів. Нова праця – це і набагато ширший хронологічний і тематичний діапазон дослідження, і нова якість, і новий, набагато вищий науково-теоретичний і методичний рівень посібника. Автор присвятив рецензовану працю світлій пам'яті свого учителя, визначного українського вченого-педагога Михайла Васильовича Трояна, який своєю невтомною працею заклав наукову школу українського угорськознавства і створив низку краєзнавчих досліджень².

Можна без перебільшення стверджувати, що книга Д. Данилюка – знакове явище в новітньому українському історичному краєзнавстві, підготовлене як навчальний посібник. Вона задумана як науково-методичне дослідження з регіоналістики, створена на межі історичного, географічного, економіч-

ного, культурологічного знання про Закарпаття в контексті загальноукраїнської історії і побудована за хронологічно-проблемним принципом.

Посібник відкривається Зошитом кольорових ілюстрацій, які зафіксували дивовижну і неповторну красу Закарпаття, не тільки його унікальні архітектурні шедеври – Ужгородський, Невицький і Мукачівський замки, Реформаторську церкву XIII-XIV ст. в м. Хусті, дерев'яну церкву XVIII ст. в с. Колочава-Горб Міжгірського району, Ужгородський греко-католицький собор, але й рідкісні пам'ятки природи на кшталт 1300-річного дуба-велетня з обхватом стовбура більше 9 м,

озеро Синевир у Міжгір'ї, Долину нарцисів, що входить до Карпатського біосферного заповідника, та ін. Текстуальній частині книги передують «Слово до читача», в якому Д. Данилюк формулює своє кредо як вчений-краєзнавець і громадянин: «Батьківщина починається з місця твого народження. Її історія – це частка душі твоєї, частина пам'яті, яка передається з покоління в покоління про минуле землі, на якій ти народився, виріс і пішов у світ широкий... Пізнаймо свій народ! Вивчім його минавшину. Вона розповість як жили діди, прадіди, розбудить у нас національну честь і скаже нам, хто ми є такі між іншими народами» (с. 25, 28).

Книга містить визначення топоніму «Закарпаття» як землі за Карпатами, а з погляду історичної ретроспективи – як «Карпатську

¹ Данилюк Д.Д. *Історія Закарпаття в біографіях і портретах* (з давніх часів до початку XX ст.). – Ужгород: УДУ, 1997. – 289 с.

² Троян М.В. *Хустський замок: Історико-краєзнавчий нарис.* – Ужгород, 1980; *його ж.* *Мукачевський замок: Історико-краєведческий очерк* / Изд. 2-е. – Ужгород, 1982 та ін.

Русь». Слово «Карпати» має слов'янське походження і означає «горб», нерівний, тобто гористу місцевість. Це найзахідніша частина України, її неповторна перлина, казковий куточок, що охоплює південне узбіччя українських Карпат та прилегло до них низовину від джерел р. Тиса на сході до витоків р. Уж на заході. Ця територія за основними контурами збігається з межами сучасної Закарпатської області, яка є прикордонною і межує з Румунією, Угорщиною, Словаччиною і Польщею.

Архітектоніка посібника, його хронологічна складова наближені до нині діючої навчальної програми з історії України. Автор виділив 14 тем, кожна з яких включає комплекс ключових питань історії краю у межах того чи іншого часового періоду або проблеми. Висвітлюючи прадавню і давню історію Закарпаття, автор апелює до надбань новітньої археології, яка нагадує, що саме тут, на теренах нинішнього селища міського типу Королево Виноградівського району, виявлено одне з найдавніших поселень первісних людей, якому близько мільйона років. Усі знахідки, включаючи поховання, знаряддя праці, зброю, унікальний бронзовий скарб, виявлений у 1980 р. у с. Чинадієво на Мукачівщині, переконливо засвідчують, що Закарпаття було заселене ще в період кам'яного віку, а його історія зберегла сліди і всіх наступних епох, різних племен, починаючи від фракійців, кельтів, готів і закінчуючи антами, слов'янами та русинами-українцями. Автор схиляється до думки тих дослідників, які розглядають давніх слов'ян як індоєвропейців і виводять їх із Карпато-Дунайсько-Балканського регіону. Звідси в середині I тисячоліття вони почали освоювати територію між басейнами р. Тиса та головним хребтом Карпат, тобто Закарпаття.

Звертаючись до праці відомого закарпатського історика першої половини XIX ст. М. Лучкая «Історія карпатських русинів», Д. Данилюк стверджує, що перші слов'янські поселення у північній Карпат називали себе карпами. Вони залишили дивовижну культуру карпатських курганів та давніх поселень. Нащадками карпів були білі хорвати, згадані Нестором у «Повісті минулих літ». Карпатські слов'яни формувалися як частина руського

населення Києво-Руської держави, вони по-слугувували руською мовою, сповідували руську віру і прийняли християнство. Цей край входив до Київської Русі, мав зв'язки з Галицько-Волинською державою, перебував у Угорському королівстві, піддавався численним нападам різних завойовників, а з XIV ст. надовго опинився під владою Угорщини. Тим не менше, карпатським русинам удалося зберегти свою українськість, яка яскраво виразилась у мові, культурі, релігії, звичаях, традиціях і в ментальності, а їх зв'язки з українцями Наддніпрянщини, Волині та Галичини ніколи не переривалися, незважаючи на перебування цих земель у складі різних держав.

Не оминув автор і ролі Федора Корятовича – литовського князя, онука Гедиміна, в історії Закарпаття, якому угорський король подарував Мукачівську домінію і завдяки якому було споруджено Мукачівський замок, засновано монастир на Чернечій горі. Торкаючись Ужгородської церковної унії 1648 р., її двоякого трактування, дослідник вказав, що вона, з одного боку, зняла духовну блокаду Закарпаття, відкрила шлях для інтеграції в Європу, сприяла зближенню з Українською греко-католицькою церквою, а з другого, посилила протистояння з православними русинами.

Із посібника стає ще зрозумілішим природне підґрунтя тісних зв'язків Закарпаття з Україною в козацько-гетьманську добу, підтримка закарпатцями Визвольної війни українського народу середини XVII ст. і утворення козацької держави. Окремий параграф 3-го розділу присвячений діяльності послів Богдана Хмельницького, укладанню договору про взаємодопомогу з семигородськими князями у боротьбі проти Польщі. З кінця XVII ст. Закарпаття, як і все Трансільванське князівство, перейшло під владу Австрії, а через 100 років така ж доля спіткала й галичан, де вони й зустрілися із закарпатцями. Мешканці краю брали участь у визвольній війні угорського народу 1703–1711 рр., в опришківському русі під проводом Олекси Довбуша та інших виступах на захист інтересів народних мас.

У посібнику показано позитивний вплив на суспільно-політичне життя і на розвиток продуктивних сил в краї реформ Марії Терезії,

її сина імператора Йосифа II, їх просвітницької політики. Закарпатці брали участь в революції 1848–1849 рр. в Угорщині, яка розгорнулася і в інших країнах Західної і Центральної Європи, була спрямована проти монархічного правління і відома під назвою «Весна народів». Аналізуючи соціально-економічне і політичне становище Закарпаття у складі Австро-Угорської монархії (1867–1918 рр.), автор звернув увагу на політику імперської влади щодо уповільнення розвитку промисловості та сільського господарства, що призвело до безробіття, ущемлення політичних і національних прав українців, і, як наслідок, спричинило першу хвилю трудової еміграції українства, масовий протестний і революційний рух, який синхронно перегукувався з революційними подіями на Наддніпрянщині та в Галичині.

У книзі виокремлено події на Закарпатті періоду Української революції 1917–1921 рр., проголошення Гуцульської республіки, створення Центральної Ради в Ужгороді, показано інтеграцію краю до складу Чехословацької Республіки на підставі Сен-Жерменського мирного договору і формування Підкарпатської Русі як адміністративної одиниці держави. Шукаючи відповідь на питання, чим була Підкарпатська Русь за чехословацької влади, дослідник зазначив, що уряд прибрав до своїх рук всі наявні в краї промислові об'єкти, у своїх інтересах провів аграрну реформу, намагався надати економіці колоніального характеру, декларативно була й культурна та національна політика (с. 177–178). Разом з тим, Конституція ЧСР, діяльність Президента Т. Масарика відкривали шляхи для деяких демократичних зрушень, розвитку українського шкільництва, появи українських політичних партій, активізації українського руху, що призвело до часткової автономізації краю і створення восени 1938 р. уряду Карпатської України спочатку на чолі з А. Бородієм, а відтак А. Волошином. Однак ці процеси були перервані поступовою окупацією Закарпаття сателітом гітлерівської Німеччини – гортівською Угорщиною, яка почалася з листопада 1938 р. За таких умов були засновані Організація народної самооборони та військо-

вий штаб «Карпатської Січі» під проводом Організації українських націоналістів. У лютому 1939 р. відбулися вибори Сойму Карпатської України, а вже 15 березня Сойм прийняв конституційний закон про Карпатську Україну як незалежну державу, затвердив її символи і обрав уряд. Кульмінацією супротиву угорським окупантам став збройний виступ «Карпатської Січі», але сили виявились нерівними, що й дозволило Угорщині при сприянні гітлерівців окупувати всю територію Закарпаття. Автор показує широкомасштабну антифашистську боротьбу патріотичної частини населення, яка завершилась звільненням краю та його возз'єднанням з Українською РСР. На основі Договору між СРСР і Чехословаччиною, підписаного 29 червня 1945 р. Закарпаття приєднане до СРСР у складі УРСР як Закарпатська область.

Посібник містить великий масив знань про соціально-економічний, політичний і культурний розвиток краю, його суперечливий характер упродовж радянських років. Звернуто увагу на негативні наслідки політики тоталітарного режиму, обмеження прав і свобод громадян, ізоляваність від надбань західної цивілізації, показано участь закарпатців у дисидентському та правозахисному русі.

Заключна, 14 тема посібника всеціло присвячена розвитку Закарпаття в умовах державної незалежності України. Її епіграфом стали актуалізовані слова Августина Волошина, сказані ще в січні 1939 р.: «...ми українці не є проти росіян, ми шануємо їхню літературу та культуру. Але ми хочемо жити своїм власним життям» (с. 257). Автор намагався об'єктивно висвітлити глибинні зміни в усіх сферах за два останні десятиріччя, трансформаційні та євроінтеграційні процеси, збереження національних традицій, утвердження демократичних засад, загальнолюдських цінностей. Водночас він не оминув і кризових явищ у економіці та інших сферах суспільного життя.

Примітною особливістю посібника є те, що в ньому велику питому вагу посіли питання освіти, науки і культури. Безпосередньо цій проблематиці присвячені четверта (IX–XVIII ст.), шоста (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), восьма (друга половина XIX – початок XX ст.)

і десята (1920–1930-ті рр.) теми. Крім того, ці питання розглядаються і в інших темах, присвячених давній історії, радянському періоду та добі незалежності. Наведені автором відомості про розвиток освіти, науки, літератури і мистецтва, про народну творчість і духовне життя краю загалом вражають. Будучи найменшою за чисельністю населення, Закарпаття перетворилося в економічно розвинуту високоінтелектуальну область України з великим науковим і культурним потенціалом. Закарпатці зберегли українську ідентичність, збагатили етнокультурну і етнографічну самобутність. Дослідник зазначає, що тут у мирі і злагоді проживають 80,5% українців, 12,1% угорців, 2,6% румунів, 2,5% росіян, 1,1% ромів, 0,5% словаків, 0,3% німців, сотні білорусів, євреїв, поляків, вірменів, чехів, азербайджанців та ін. (с. 271). У загальноосвітніх школах викладання ведеться окрім української як державної, мовами національних меншин – угорською, російською, румунською, словацькою та ін.

Підсумовуючи, вважаємо доречним підкреслити, що посібник носить яскраво виражений документально-джерелознавчий характер з певними історіографічними та джерельними викладками по кожній темі. Суттєвим доповненням книги є численні архівні та інші документи, репродукції унікальних фотографій борців за волю і незалежність Закарпаття і його возз'єднання з Україною, трудівників промисловості, сільського господарства, працівників охорони здоров'я, культури і мистецтва, репресованих діячів культури, науки, освіти і церкви, понижених пам'яток архітектури, втрачених музейних експонатів тощо, а також ґрунтовний іменний покажчик. Читач неминуче зверне увагу на численні зображення та світлини людей, які представляють різні покоління закарпатців, яскраві постаті інтелектуальних і духовних світочів нації, починаючи із раннього середньовіччя і закінчуючи добою незалежності. Довідково-інформаційну цінність має також Перелік вищих керівних осіб, які управляли територією історичного Закарпаття з середини XVII ст. до 2010 року.

Нарешті, віддамо належне поліграфії та художньому оформленню видання, про що потурбувалося ужгородське видавництво

В. Подяка, правда, за власні кошти автора. Зважаючи на невеликий наклад видання (500 примірників), видається доцільним розмістити його електронну версію в соціальних мережах Інтернету.

Високо оцінюючи посібник, вважаю доцільним звернути увагу на деякі недоліки. Сумнівним є виокремлення історії культури в окремі теми, що призводить до порушення загальної структури і деяких смислових повторень. З погляду цивілізаційного підходу, соціокультурні процеси доцільніше розглядати у комплексі з іншими сферами суспільного розвитку та життєдіяльності людей. Трапляються деякі некоректні твердження, наприклад, ніби «революція 1848–1849 рр. зазнала поразки» (с. 95). Між тим, в Австрії імператор Фердинанд I зрікся престолу, був даний поштовх лібералізму, сталися структурні зміни у системі державного управління, почався частковий перехід до конституційного устрою, скасовувалось кріпосне право. У Франції була прийнята Конституція II Республіки, в Німеччині – Імперська Конституція, відбулися деякі поступки національним рухам, включаючи й український. Не обійшлося й без друкарських огріхів, зокрема, на с.189 замість 1939 р. названо 1938 р. Однак, зазначені недогляди аж ніяк не впливають на загальну високу оцінку праці, не знижують її науково-теоретичний рівень.

Отже, початковий комплекс з історії України та історичного краєзнавства збагатився оригінальним посібником підсумково-узагальнюючого характеру з історії Закарпаття, який є вагомим внеском у вивчення маловідомих сторінок історії краю на тлі історії України і сусідніх держав – Угорщини, Чехії, Словаччини та Польщі. Воно переконливо доводить історичну і природно-географічну нерозривність Закарпаття і України, спільну історію і спільну долю закарпатських українців і всього українського народу. Немає сумніву, що професор Дмитро Данилюк як досвідчений і фаховий дослідник історії та історіографії продовжить з властивою йому наполегливістю, цілеспрямованістю і скрупульозністю пошук, виявлення, вивчення та оприлюднення нових свідчень про минувшину Закарпаття і порадує читачів ще багатьма новими працями.